

Limitations on Claims Admissibility in Imami Jurisprudence and Iranian Law (With Reference to Judicial Practice)

Hosein Davoodi Beiragh^{1*}, Mehdi Hadi²

1. Assistant Professor, Department of Private Law, Faculty of Law and Political Science, Kharazmi University, Tehran, Iran.

*Corresponding Author: Email: hoseindavoodi@kh.ac.ir

2. M.A in Private Law, Faculty of Law and Political Science, Kharazmi University, Tehran, Iran.
Email: mehdi.haadi1366@gmail.com

ABSTRACT

Imami jurisprudence and Iranian law uphold the general admissibility of legal claims, albeit with defined limitations. Although Article 34 of the Iranian Constitution and Article 3 of the Code of Civil Procedure do not explicitly codify claims admissibility, they implicitly affirm its legal foundation. Like all legal principles, however, this admissibility is qualified by exceptions - termed "limitations on hearing claims" - which predominantly arise from deficiencies in a claim's structural elements. These limitations are divisible into three categories: (1) those pertaining to the claimant, (2) those tied to the respondent, and (3) those rooted in the claim's subject matter. Furthermore, arbitration agreements or clauses, given their standing in substantive law, represent an additional constraint. Crucially, while some limitations are indispensable (serving to protect

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
[10.48300/jlr.2024.408246.2405](https://doi.org/10.48300/jlr.2024.408246.2405)

Received:
27 December 2023

Accepted:
26 March 2024

Published:
6 July 2025

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

litigants' rights or enforce mandatory legal norms), others may be rectified through procedural remedies, thereby converting an otherwise inadmissible claim into an actionable one.

Keywords: Claims Admissibility, Limitations in Litigation, Stay Order, Order for Dismissal of the Dispute, Remedying the Defect in the Dispute.

Excerpted from the M.A. dissertation entitled "Judicial Analysis of the Necessity of Hearing the Case", Faculty of Law and Political Science, Kharazmi University, Tehran, Iran.

Funding:

The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Hosein Davoodi Beiragh: Conceptualization, Investigation, Writing - Review & Editing, Supervision.

Mehdi Hadi: Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Davoodi Beiragh, Hosein & Mehdi Hadi. "Limitations on Claims Admissibility in Imami Jurisprudence and Iranian Law (With Reference to Judicial Practice)". *Journal of Legal Research*, 24, no. 62 (July 6, 2025), 371-398.

Extended Abstract

Article 34 of the Iranian Constitution and Article 3 of the Code of Civil Procedure (CCP) implicitly uphold the principle of claims admissibility, obliging courts to adjudicate disputes by thoroughly examining the merits of each case and rendering judgments accordingly. This principle suggests that procedural flaws in a claim should not automatically result in dismissal; instead, courts must strive to rectify such deficiencies using the provisions of the CCP. However, like any legal principle, claims admissibility is not absolute and is subject to certain limitations.

This study adopts a descriptive-analytical methodology, drawing on library resources and judicial practice, to establish a coherent framework for understanding the limitations of claims admissibility. Given the complexity of the issue, a single, all-encompassing criterion is impractical. Instead, a more rational approach involves analyzing the core elements of a claim while incorporating arbitration clauses as an additional factor. While some deficiencies - such as those pertaining to the cause of action - can be remedied, others create temporary or permanent barriers to adjudication. Thus, the limitations of claims admissibility can be broadly defined as deficiencies in the elements of a claim that, due to their conflict with explicit mandatory laws or procedural principles, cannot be rectified, thereby obstructing the hearing of the claim.

These limitations generally fall into three categories: those related to the parties of the claim, those arising from the subject matter of the claim, and those stemming from arbitration clauses.

The first category - limitations concerning the parties - encompasses three subcategories: (1) failure to include all potential claimants in the filing, though Iranian law typically does not mandate joint claims, with rare exceptions such as Clause 4 of Article 12 of the Landlord and Tenant Act of 1976, which has been extended by judicial practice to other cases; (2) the respondent's lack of legal capacity, whether due to bankruptcy or death prior to the claim's filing; and (3) failure to file the claim against all necessary respondents. The second category pertains to defects in the subject matter of the claim and includes: (1) the necessity of jointly filing claims, where the absence of one claim renders the entire case inadmissible (a requirement applicable only in civil claims); (2) the requirement to fulfill preliminary conditions before filing, which may involve an independent claim, a legal act, or a factual act; and (3) the illegality of filing certain claims, particularly those with defects in their origin. Other procedural barriers, such as *res judicata* or the statute of limitations, lead to outright dismissal rather than inadmissibility.

The third category involves arbitration clauses, whose role as a limitation

remains debated. Some argue that arbitration merely shifts the forum of adjudication without restricting claim hearings. However, under Iranian judicial practice, arbitral tribunals lack full adjudicative authority - such as issuing interim injunctions or provisional attachments - resulting in an incomplete resolution of disputes.

Arbitration clauses thus impose limitations both directly and indirectly. When a claim is filed in court despite an arbitration agreement, the court lacks jurisdiction, while arbitration itself remains procedurally incomplete, creating a relative limitation. Conversely, if an arbitral award is issued and the parties agree to treat it as final and non-appealable, the award indirectly restricts further litigation. Importantly, waiving the right to litigation is only permissible post-arbitration, as it otherwise disrupts not only individual rights but also public order. Once an arbitral award resolves the dispute, such a waiver no longer contravenes public policy.

محدودیت‌های اصل استماع دعوا با نگاهی به رویه قضایی

حسین داودی بیرق^{۱*}، مهدی هادی^۲

۱. استادیار، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

*نویسنده مسئول: hoseindavoodi@kh.ac.ir

۲. کارشناس ارشد حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

mehdi.haadi1366@gmail.com

چکیده:

از منظر فقه امامیه و حقوق ایران می‌بایست اصل را بر ضرورت استماع دعوا دانست. اصل ۳۴ قانون اساسی و ماده ۳ قانون آیین دادرسی مدنی بدون نام بردن از اصل استماع دعوا، وجود چنین اصلی را پذیرفته است. اصل استماع دعوا مانند هر اصل حقوقی دیگری با استثنائاتی همراه است که به آنها محدودیت‌های استماع دعوا گفته می‌شود. عمده محدودیت‌های استماع دعوا ناشی از نقصان عناصر دعوا است. این محدودیت‌ها را می‌توان در سه دسته کلی، محدودیت‌های ناشی از خواهان، محدودیت‌های ناشی از خوانده و محدودیت‌های ناشی از موضوع دعوا جای داد. در کنار محدودیت‌های مزبور قرارداد یا شرط داوری را نیز به دلیل به رسمیت شناخته شدن توسط قوانین موضوعه، باید به موارد محدودیت افزود. برخی از این محدودیت‌ها به جهت رعایت حقوق اصحاب دعوا یا مراعات اصول حقوقی و قوانین آمره غیرقابل اجتناب است، اما برخی دیگر را می‌توان با استفاده از راهکارهایی رفع نمود و دعوای مطروحه را از حالت نقصان به

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.48300/ijr.2024.408246.2405

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲ دی ۶

تاریخ پذیرش:

۷ فروردین ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۱۵ تیر ۱۴۰۴

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

وضعیت قابل استماع رساند.

کلیدواژه‌ها:

استماع دعوا، محدودیت در دادرسی، قرار اناطه، قرار عدم استماع دعوا، رفع ایراد دعوا.

برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «تحلیل قضایی ضرورت اصل استماع دعوا»، دانشکده حقوق و علوم

سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

حسین داودی بیرق: مفهوم‌سازی، تحقیق و بررسی، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت.

مهدی هادی: نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

داودی بیرق، حسین و مهدی هادی. «محدودیت‌های اصل استماع دعوا با نگاهی به رویه قضایی». مجله پژوهش‌های حقوقی، ۲۴، ش. ۶۲ (۱۵ تیر ۱۴۰۴)، ۳۷۱-۳۹۸.

مقدمه

برخی اساساً استماع دعوا را یک اصل تلقی نمی‌نمایند،^۱ اما اکثر صاحب‌نظران مخالف چنین دیدگاهی هستند.^۲ در هر حال پذیرش مطلق اعمال اصل استماع دعوا چندان عقلایی نیست و مانند هر اصل حقوقی دیگری، محدودیت‌هایی در اعمال اصل مزبور وجود دارد. در کنار مواردی که به موجب قوانین موضوعه مانع استماع دعوا هستند، بیشتر موارد محدودیت، پرورده رویه قضایی است. با نگاهی به رویه قضایی موارد محدودیت در شنیدن دعوا به چهار دسته تقسیم می‌شوند. اول، محدودیت‌هایی که در جریان دادرسی می‌توان رفع نمود. دوم، محدودیت‌هایی که مانعی موقت در دادرسی ایجاد می‌کنند. دسته سوم، محدودیت‌هایی که موجب مانع دائمی می‌گردند و در نهایت مواردی که اساساً محدودیتی در اصل استماع دعوا نباید محسوب شوند. تحقیق حاضر در تلاش است تا با بررسی محدودیت‌های اصل استماع دعوا، مرز میان مواردی که شامل گروه چهارم می‌شوند با محدودیت‌های اعمال اصل استماع دعوا را مشخص نماید و تا حد امکان، دعاوی را استماع‌پذیر گرداند. در نگاه اول می‌توان هر آنچه به حقوق خواننده مربوط بوده و یا موجب نقصانی در خواسته گردد را محدودیت استماع دعوا دانست. در ادامه به بررسی این محدودیت‌ها خواهیم پرداخت.

۱- محدودیت‌های اصل استماع دعوا

مواردی مانند اصل تغییرناپذیری دعوا، اصل تناظر، توانایی دادگاه در رسیدگی به دعوا و حتی منافع ذی‌نفعان ثالث عواملی هستند که استماع دعوا را دچار محدودیت می‌نمایند. به دلیل گسترده بودن دایره این محدودیت‌ها، می‌بایست از تشتت در تعیین معیار محدودیت استماع دعوا پرهیز کرد و تلاش کرد تا به تعریفی در این خصوص دست یافت.

در یک تعریف لغوی می‌توان گفت هر آنچه مانع استماع دعوا گردد، محدودیت است؛ اما این تعریف نارسا است. بدون یافتن معیاری برای شناسایی محدودیت‌های اصل استماع دعوا، راه برای اعمال

۱. مصطفی‌السان و نصیبه محمودی، «مطالعه تطبیقی اصل تغییرناپذیری دعوی حقوقی در حقوق ایران و آمریکا»، مطالعات حقوق تطبیقی، ۹، ۲ (۱۳۹۷)، ۴۷۳-۴۹۱.

۲. علی‌اکبر فرحزادی و رسول میرزائزاد بروجنی، اصل قابل استماع بودن دعاوی در فقه اسلامی و حقوق ایران (تهران: انتشارات دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، ۱۴۰۰)، ۲۸؛ فریدون نهرینی، آیین دادرسی مدنی، جلد ۱ (تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۴۰۰)، ۴۸۴؛ حسین داودی بیرق و سیدکمال آرمیون، «قرار اناطه در دادرسی مدنی با بررسی رویه قضایی»، مطالعات حقوق خصوصی، ۵۲، ۴ (۱۴۰۱)، ۷۱۵-۷۳۵.

سلايق شخصي دادرس بازمي‌گردد. امري كه نه‌تنها مغاير اصل استماع دعوا است، بلكه فلسفه وجودي قوانين شكلی از جمله آيين دادرسي مدني در جلوگيري از خودكامگي دادرس^۲ را زير پا مي‌گذارد؛ لذا ابتدا به بررسي معيار شناسايي محدوديت‌هاي اصل استماع دعوا مي‌پردازيم و سپس اين محدوديت‌ها را به‌صورت موردی بررسي مي‌نماييم.

۱-۱- معيار شناسايي محدوديت‌هاي استماع دعوا

برخي تلاش کرده‌اند محدوديت‌هاي استماع دعوا را ذيل سه عنوان كلي ۱- تعارض با اصل تأسيسي و ترافعي بودن رأی دادگاه، ۲- تعارض دعوا با فرصت و امكان دفاع و ۳- تعارض دعوا با وابستگي دعوا جای دهند؛^۴ اما اين معيار شامل تمام موارد محدوديت نيست. به‌عنوان مثال همان‌گونه كه در مباحث آتی به آن خواهيم پرداخت، نياز به طرح دعوا از جانب تمامی خواهان‌ها و وجود شرط يا قرارداد داوری با اينكه محدوديت محسوب مي‌شوند، اما در هيچ يك از سه عنوان فوق جای نمی‌گيرند.

راهكار ديگر، توجه به ضمانت اجرائی انجام عمل يا ترك آن در دادرسي قضايی است؛ يعنی هر فعل يا ترك فعل صادره از سوی خواهان يا نماينده او را كه منجر به صدور قرارهاي رد دعوا، عدم استماع دعوا، رد دادخواست و ابطال دادخواست باشد، می‌توان محدوديت دعوا دانست. اين معيار نيز دارای سه اشكال عمده است: ۱- هدف از شناسايي محدوديت‌هاي استماع دعوا جلوگيري از اعمال سلیقه شخصي دادرس و تلاش برای فراهم نمودن استماع حداكثري دعوا است، لذا نمی‌توان تصميماتي را كه از سوی دادرس صادر می‌گردد، معياری برای ارزيابی تصميم همان دادرس دانست. در واقع معيار و شاخصی كه تصميمات دادرس با آن مقايسه و سنجيده می‌شود بايد جدا از تصميم دادرس باشد؛ ۲- برخي از محدوديت‌هاي استماع دعوا حسب ماده ۱۹ قانون آيين دادرسي مدني با صدور قرار اناطه قابل رفع هستند و لذا نمی‌توان ضمانت اجرائی وجود محدوديت استماع دعوا را در تمامی موارد صدور حكم يا قرار قاطع دعوا دانست؛ ۳- اساساً تمامی موارد منجر به صدور حكم و قرارهاي فوق‌الذکر ناشی از محدوديت‌هاي اصل استماع دعوا نيست.

به نظر راهكار مناسب جهت يافتن معيار مطلوب را بايد در عناصر دعوا يافت. در واقع هر موردی را كه نقص در عناصر دعوا محسوب می‌گردد، بايد محدوديت استماع دعوا محسوب كرد. اين عناصر

۳. نهريني، پيشين، ۵۰.

۴. فرحزادی و ميرزائزاد بروجني، پيشين، ۵۴-۶۳.

۱- اطراف دعوا که متشکل از خواهان و خوانده است، ۲- موضوع دعوا و ۳- سبب وجود حق^۵ هستند. بر این تعریف کلی باید دو استثنا را اعمال نمود: ۱- وجود شرط یا قرارداد داوری است. آنچه داوری را یک محدودیت بر اعمال اصل استماع دعوا قرار می‌دهد، نه اراده طرفین بلکه تصمیم قانونگذار است. از همین رو در هر مورد که قانونگذار وجود داوری را صحیح نمی‌داند،^۶ محدودیتی در استماع دعوا به نام داوری معنا ندارد؛ ۲- با وجود اینکه سبب دعوا جزو عناصر دعوا است اما به استناد بند ۴ ماده ۵۱ و بند ۲ ماده ۵۳ قانون آیین دادرسی مدنی، ضمانت اجرای عدم درج سبب دعوا صدور اخطار رفع نقص است؛ بنابراین عدم درج سبب دعوا مانع استماع دعوا نیست.

در نهایت محدودیت‌های استماع دعوا را می‌توان چنین تعریف کرد: محدودیت استماع دعوا در کنار شرط یا قرارداد داوری، نواقص موجود در عناصر دعوا هستند که به دلیل تناقض با صراحت قانون امری یا اصول دادرسی قابل رفع نیستند و دعوا را با مانع موقت یا دائمی در استماع مواجه می‌نمایند.

برخی از صاحب‌نظران، جرح و رد دادرس را در صورتی که منجر به صدور قرار امتناع از رسیدگی گردد، از موارد محدودیت در اعمال اصل قابلیت استماع دعوا دانسته‌اند.^۷ به سه دلیل نمی‌توان این مورد را جزء محدودیت‌های استماع دعوا محسوب کرد. دلیل اول اینکه آنچه محدودیت در استماع دعوا محسوب می‌شود مربوط به یکی از عناصر تشکیل‌دهنده دعوا است و دادرس جزو عناصر دعوا نیست.^۸ دلیل دوم اینکه امروزه دادرس به‌طور دقیق در جایگاهی که قاضی در منابع فقهی دارد، قرار ندارد. در منابع فقهی به دلیل نبود نهاد یا سازمانی مستقل به‌عنوان مرجع تظلم‌خواهی، قاضی به‌صورت قائم به شخص، می‌توانست رفع ترافع نماید، اما امروزه چنین نیست و دادگستری به‌عنوان یک شخصیت حقوقی دارای محوریت در رسیدگی به دعوا است. نظریه مشورتی شماره ۴۸۲۹ با قید عبارت: «... لذا شعبه‌ای که اخیراً پرونده به آن ارجاع گردیده در حدود قانون مکلف به رسیدگی است»^۹ و نیز بخشنامه شماره ۶۳/۲۸/ب/ش مورخ ۱۳۶۳/۴/۲۰ صادره از سوی شورای عالی قضایی که به‌صراحت قاضی پرونده‌های جریان یافته را پس از تغییر سمت و انتقال به شعبه یا دادگاهی دیگر از ادامه تحقیق و صدور رأی

۵. خیرالله هرمزی، «تغییر عناصر دعوی: شرحی بر ماده ۹۸ قانون آیین دادرسی مدنی»، پژوهش حقوق خصوصی، ۱، ۳(۱۳۹۲)، ۳۳-۹.

۶. ماده ۴۹۶ قانون آیین دادرسی مدنی

۷. فرحزادی و میرزائزاد بروجنی، پیشین، ۷۹؛ نهرینی، پیشین، ۵۰۴.

۸. عناصر دعوا از اطراف دعوا، موضوع دعوا و اسباب وجود حق تشکیل می‌گردد. نک: هرمزی، پیشین، ۳۳-۹.

۹. معاونت آموزش قوه قضائیه، رویه قضایی ایران در ارتباط با دادگاه‌های عمومی حقوقی، جلد ۳ (تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۲)، ۶۱.

در مورد پرونده منع نموده است،^{۱۰} گواه این مدعاست. دلیل آخر اینکه اگر موارد صدور قرار امتناع از رسیدگی را از محدودیت‌های استماع دعوا بدانیم، می‌بایست قرار عدم صلاحیت را نیز به طریق اولی از موارد محدودیت در اعمال اصل استماع دعوا دانست. حال آنکه هیچ یک از صاحب‌نظران فوق‌الذکر این امر را قبول ننموده‌اند. لذا نمی‌توان ایراد رد دادرسی را از محدودیت‌های استماع دعوا محسوب کرد. در ادامه با تقسیم محدودیت‌ها به محدودیت‌های ناشی از عناصر دعوا و محدودیت ناشی از شرط یا قرارداد داور به بررسی این موارد می‌پردازیم.

۲-۱- محدودیت‌های ناشی از عناصر دعوا

پیش‌تر گفته شد که عناصر دعوا شامل اطراف دعوا، موضوع دعوا و سبب حق هستند و از میان این سه عنصر، اطراف دعوا و موضوع دعوا می‌توانند موجبات محدودیت در استماع دعوا را فراهم آورند. در ذیل به بررسی موردی این موارد می‌پردازیم.

۲-۱-۱- محدودیت‌های ناشی از اطراف دعوا

منظور از اطراف دعوا، خواهان و خوانده هستند.^{۱۱} محدودیت‌های ناشی از این دو را به صورت مجزا در ذیل بررسی می‌نماییم.

۲-۱-۱-۱- محدودیت‌های ناشی از خواهان

۲-۱-۱-۱-۱- عدم طرح دعوا از سوی تمامی خواهان‌ها بالقوه

در نگاه اول به نظر می‌رسد که مالکیت چند شخص در یک مال و داشتن حقوق و منافع مشترک به مفهوم ضرورت دادخواهی جمعی آنان نیست، بلکه هر یک از آنها می‌توانند راجع به حقوق و منافع مورد ادعای خود به طور جداگانه اقامه دعوا کنند؛^{۱۲} چنانچه یکی از نویسندگان بدین پندار عنوان می‌دارد: «دعوی غیرقابل تجزیه و تفکیک فقط نسبت به خواندگان و در مقام خوانده محقق می‌شود و نسبت به خواهان‌ها دعوی غیرقابل تجزیه محقق نمی‌گردد».^{۱۳} با وجود کمبود مصداق قانونی مبنی بر رد

۱۰. معاونت آموزش قوه قضائیه، رویه قضایی ایران در ارتباط با مراجع حقوقی، جلد ۷ (تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۸)، ۱۵.

۱۱. هرمزی، پیشین، ۹-۳۳.

۱۲. حبیب‌الله پورصادقی، آیین دادرسی مدنی دعاوی مرتبط (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۴۰۱)، ۸۶.

۱۳. خلیل احمدی، «اثر رأی غیرقابل تجزیه و تفکیک در مراحل مختلف شکایت از رأی»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱۸،

۶۹ (۱۳۹۴)، ۱۷۱-۱۹۲.

۲-۱-۱-۱-۱-۱-۱ - عدم اهلیت خواننده

عدم اهلیت خواننده در سه فرض محقق می‌گردد. در ذیل سه فرض عدم اهلیت خواننده مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۱-۱-۱-۱-۱-۲ - ورشکستگی خواننده تاجر اعم از شخص حقیقی و حقوقی

اگر ورشکستگی تاجر بعد از تقدیم دادخواست توسط خواهان حادث شود، قرار توقیف دادرسی صادر می‌گردد. تا بعد از تعیین مدیر تصفیه یا عهده‌دار شدن نمایندگی تاجر توسط اداره تصفیه، رسیدگی مجدد آغاز گردد.^{۱۹} اما اگر در لحظه دادخواست، تاجر ورشکسته بوده است، به استناد ماده ۴۱۹ قانون تجارت دعوا باید به طرفین مدیر تصفیه تاجر طرح گردد و چنانچه خواننده دعوا شخص ورشکسته بوده باشد، دعوا قابل استماع نیست.^{۲۰} نکته‌ای که جلب توجه می‌نماید این است که در فرض نخست دعوایی که به طرفیت خود تاجر مطرح گردیده با تعیین مدیر تصفیه یا اداره تصفیه به‌عنوان نماینده ورشکسته ادامه می‌یابد، اما در فرض دوم دعوا باید به طرفیت مدیر تصفیه مطرح گردد و قید نام تاجر در ردیف خواننده لازم نیست. چنین استدلالی به‌طور مشهود از ماده ۴۲۰ قانون تجارت قابل برداشت است. لذا تاریخ صدور حکم ورشکستگی تاجر در تعیین خواننده دعوا مؤثر است.

۲-۱-۱-۱-۱-۲ - فوت خواننده قبل از طرح دعوا

معاونت حقوقی قوه قضائیه در نظریه مشورتی شماره ۱۸۷۶/۷ مورخ ۱۳۸۵/۰۳/۲۱ تقدیم دادخواست علیه خواننده متوفی را قابل استماع ندانسته و امکان ترمیم دادرسی را فراهم نمی‌داند، چراکه خواننده فاقد اهلیت تمتع و استیفا بوده و طرح دعوا به طرفیت او عملی لغو و بی‌فایده است و از سوی دیگر به دلیل اینکه تعیین عناصر دعوا با اصحاب دعوا بوده و نمی‌تواند شخصی را به‌عنوان خواننده وارد بر دعوا نماید،^{۲۱} جایگزینی وراثت متوفا به‌جای خواننده متوفی نیز امکان‌پذیر نیست.

برخی عدم توجه دعوا به خواننده را موجب عدم استماع دعوا دانسته‌اند.^{۲۲} منظور ایشان از عدم استماع به مفهوم اعم بوده است و به‌طور اخص تنها موارد صدور قرار عدم استماع دعوا را مدنظر نداشته‌اند. در

۱۹. محمد دمیرچیلی، علی حاتمی و محسن قرائی، قانون تجارت در نظم حقوق کنونی (تهران: انتشارات دادستان، ۱۳۹۷)، ۷۶۷.

۲۰. رضا عموزاد مهدیرجی، ایرادات قضایی بر نحوه طرح دعاوی حقوقی (تهران: انتشارات دادگستر، ۱۳۹۸)، ۹۱.

۲۱. خیرالله هرمزی، «شرایط قابل استماع بودن دعوا در فقه»، فصلنامه حقوق خصوصی، ۴، ۱۱۳ (۱۳۹۴)، ۹-۳۵.

۲۲. گودرز افتخار جهرمی و سعید صفیان، «مفهوم توجه دعوا»، مطالعات حقوق خصوصی، ۵۲، ۴ (۱۴۰۱)، ۶۲۳-۶۴۵.

واقع حسب بند ۴ ماده ۸۴ قانون آیین دادرسی مدنی در صورت عدم توجه دعوا، دادرسی اقدام به صدور قرار رد دعوا می‌نماید، اما همین قرار نیز در مفهوم اعم نوعی خودداری از استماع دعوا است. در حقوق فرانسه ضمانت اجرای متفاوتی نسبت به ایراد عدم توجه دعوا اتخاذ شده است. در چنین شرایطی نهاد حقوقی عدم پذیرش که خود حد فاصلی میان ایراد شکلی و دفاع ماهوی است، اعمال می‌گردد و بدین ترتیب با وجود اینکه دفاع در ماهیت امر رخ نداده است اما رأی صادره دارای اعتبار امر مختومه بوده و امکان طرح مجدد دعوا علیه خواننده‌ای که دعوا به وی متوجه نبوده، وجود ندارد.^{۲۳} در حقوق ایران چنین نهاد حقوقی وجود ندارد، اما سؤال مهم این است که آیا به استناد اصل استماع دعوا باید دادگاه اقدام به صدور قرار عدم استماع دعوا نماید یا حکم بر بطلان دعوا کند؟ از یک سو نتیجه اعمال اصل استماع دعوا تلاش دادگاه مبنی بر صدور حکم است^{۲۴} و از سوی دیگر ممکن است خواهان تمام دلایل خود را در دادگاه ابراز نکرده باشد و صدور حکم موجب گردد تا امکان طرح مجدد دعوا با استفاده از تمام ادله مستند دعوا از وی گرفته شود.^{۲۵} مبنای صدور حکم بر بطلان دعوا را عدم ایجاد حق برای خواهان در طرح دعوا علیه خواننده گفته‌اند.^{۲۶} به این ترتیب حقی برای خواهان ایجاد نشده است تا اصل استماع دعوا از آن حمایت نماید، اما رویه قضایی گرایش به صدور قرار عدم استماع دعوا دارد. در توجیه این رویه دلیل ارائه‌شده از سوی شعبه ۹ دادگاه تجدیدنظر استان اردبیل قابل پذیرش نیست، چراکه دادرسی با اعطای فرصت مجدد به خواهان برای طرح دعوا با دلایل جدید، از موضع بی‌طرفی خارج شده است. شاید دلیل موجه این تصمیم در شرایط کنونی دادرسی باشد. آمارگرایی فرصت رسیدگی دقیق به پرونده را از دادگاه سلب نموده است. در فرضی که دعوا دارای چند خواننده است، دادرسی اقدام به صدور حکم علیه خواننده‌ای که دعوا را متوجه به او تشخیص می‌دهد، می‌نماید و تحقیق گسترده‌ای در مورد خواننده دیگر نمی‌نماید، لذا اقدام به صدور قرار عدم استماع در خصوص خواننده اخیر می‌نماید تا اگر توجه دعوا به وی بعداً قابل اثبات باشد، حقوق خواهان تضییع نگردد.

عدم توجه دعوا به خواننده یا از این باب خواهد بود که نام نماینده به جای نام شخص خواننده قید گردد

۲۳. حسن محسنی، مجید غمامی و هادی ملک تبار فیروزجانی، «شناخت سه‌گانه آیینیک (عدم پذیرش، ایرادات آیین دادرسی و دفاع ماهوی)»، مطالعات حقوق خصوصی، ۵۰، ۴ (۱۳۹۹)، ۷۶۳-۷۸۱.

۲۴. بند ۱ اصل ۱۵۶ و اصل ۱۶۷ قانون اساسی

۲۵. در دعوا به خواسته اعسار از محکوم‌به شعبه ۹ دادگاه تجدیدنظر استان اردبیل عدم پیوست شهادت‌نامه را ایراد شکلی محسوب نموده و در دادنامه به شماره ۱۴۰۰۷۳۹۰۰۰۶۳۵۶۸۲ حکم صادره از مرجع تجدیدنظر را به قرار عدم استماع دعوا تغییر داده است.

۲۶. نهرینی، پیشین، ۳۶۵.

یا شخصی که نام او به‌عنوان خواننده قید شده بدون وجود رابطه قراردادی با خواننده اصلی به اشتباه قید شده است.

۲-۱-۱-۲-۳- عدم طرح دعوا علیه تمامی خوانندگان بالقوه

خواننده دعوی به جهت عوامل گوناگونی ممکن است فراتر از یک شخص باشد. به سه دلیل خواننده دعوی می‌تواند فراتر از یک شخص باشد و با توجه به هریک از این دلایل عدم درج خوانندگان بالقوه می‌تواند موجب عدم استماع دعوا گردد یا نگردد. اولین مورد فاقد اهلیت بودن خواننده اصلی دعواست. در این مورد مفهوم دقیق خوانندگان متعدد محقق نیست، چراکه شخص نماینده در واقع خواننده به معنی انتساب نتیجه حکم بر او نیست، بلکه در جهت جلوگیری از تضییع حقوق شخص محجور در دعوا می‌بایست حاضر شود. دومین دلیل، حفظ حقوق خوانندگان بالقوه در دعوی مطروحه است. به‌عنوان مثال در دعوا به خواسته ابطال اسناد انتقال و خلع ید مطروحه در شعبه ۳۵ دادگاه تجدیدنظر استان تهران به شماره ۱۹۱۴-۱۷۱۵/۳۵/۸۵ بدین جهت که بانک مرتهن طرف دعوا قرار نگرفته بود، قرار عدم استماع بدوی صادر شده است.^{۲۷} در قانون آیین دادرسی مدنی سیستمی پیش‌بینی نشده است تا در ابتدای کار (قبل از ورود دادگاه به ماهیت دعوی) طرف دعوا بودن تمامی خوانندگان توسط دادگاه مورد نظارت و کنترل قرار گرفته تا اگر لازم باشد تغییری در خوانندگان دعوی داده شود؛^{۲۸} لذا با شروع رسیدگی چنانچه احراز گردد تمامی خوانندگان بالقوه طرف دعوا نیستند، دادگاه بدون اعطای فرصت ترمیم دادرسی با صدور قرار عدم استماع به رسیدگی پایان می‌دهد. به هر حال مانند مورد اول در مورد جلوگیری از نادیده گرفته شدن حقوق خوانندگان بالقوه نیز برخی مواد قانونی مورد تصریح واقع شده، از جمله ماده ۲۳۲ قانون امور حسبی که خواهان مدعی حق بر میت را الزام به طرح دعوا علیه کلیه ورثه قرار داده^{۲۹} و یا حسب ماده ۲۳۷ قانون مدنی الزام خواهان در طرح دعوی مطالبه دیون از متوفی دارای وصی، به طرفیت وصی و ورثه یا مقرر ماده ۴۸۸ قانون مدنی مبنی بر لزوم طرح دعوی خواهان در مورد

۲۷. محمدرضا زندی، رویه قضایی دادگاه‌های تجدیدنظر استان تهران در امور مدنی (الزام به تنظیم سند رسمی)، جلد ۷ (تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۳)، ۱۷۳.

۲۸. عباس کریمی، آیین دادرسی مدنی (تهران: انتشارات مجد، ۱۳۸۶)، ۱۱۵.

۲۹. شعبه اول دادگاه تجدیدنظر استان تهران با استناد به همین ماده و با توجه به فوت خواننده قبل از طرح دعوا و اینکه امکان ادامه رسیدگی به طرفیت وراث فراهم نیست، ضمن نقض حکم شعبه بدوی، اقدام به صدور قرار رد دعوا طی دادنامه شماره ۹۲۰۲۲۰۱۰۰۰۴۸ نمود. پژوهشکده استخراج و مطالعات رویه قضایی، مجموعه آرای قضایی دادگاه‌های تجدیدنظر استان تهران (حقوقی) سال ۱۳۹۲، پیشین، ۱۵.

ادعای حقی نسبت به ملک به طرفیت مستأجر و موجر، لزوم طرح دعوی خلع ید مشاع به طرفیت کلیه مالکین مشاع^{۳۰}، طرح دعوی به طرفیت متعهدله در مورد اسناد لازم‌الاجرا مقرر ماده ۲۰ قانون اعسار، لزوم طرح دعوی ورود و جلب ثالث به طرفیت اصحاب دعوی اصلی، لزوم طرح دعوی اعسار از تأدیه محکوم‌به به طرفیت محکوم‌لهما دعوی اصلی^{۳۱} از جمله این موارد هستند

گذشته از موارد مصرح قانونی در هر دعوی، حسب اوضاع و احوال هر شخصی که ذی‌نفع شناخته شود باید طرف دعوا قرار گیرد و در این خصوص ضابطه مشخصی در قانون وجود ندارد. به‌عنوان نمونه شعبه ۱۰۶ دادگاه عمومی حقوقی تهران دعوی الزام به اصلاح صورت مجلس تفکیکی ملک را به جهت طرف دعوا قرار نگرفتن کلیه مالکین و مؤثر بودن اتخاذ تصمیم در حق ایشان، استماع ننمود.^{۳۲} یا در دعوی اخذ به شفعه عدم طرف دعوا واقع نشدن خریدار، دعوا مواجه با قرار عدم استماع شده است.^{۳۳} در عمل دادگاه‌ها هر زمان احساس نمایند شخصی که ممکن است حقوق ماهوی وی در دادرسی نقض گردد طرف دعوا نبوده، اقدام به صدور قرار عدم استماع دعوا می‌نمایند.

حالت سوم زمانی است که مسئولیت خواندگان متعدد در مقابل خواهان، گاهی موجب لزوم طرف دعوا علیه همه ایشان می‌گردد. در واقع تفاوت حالت اخیر با حالت قبل در این مورد است که در فرض قبلی دلیل الزام به طرف دعوی بودن خواندگان متعدد، حفظ حقوق احتمالی ایشان است، اما در این مورد مسئولیت خواندگان در مورد خواهان موجب لزوم حضور تمام آنها در دعوا می‌گردد. در این مورد می‌توان مسئولیت خواندگان را به تضامنی و غیرتضامنی تقسیم کرد. در موردی که خواندگان در برابر خواهان مسئولیت تضامنی داشته باشند، خواه یکی مدیون بوده و دیگران مسئول و یا همه آنان نسبت به بخشی از دین بدهکار و نسبت به باقیمانده مسئول باشند، طلبکار می‌تواند علیه همه یا بعضی از آنان دادخواهی نماید.^{۳۴} اما اگر خواندگان غیرتضامنی باشند در این صورت باید دید دعوا قابل تجزیه است یا نه. اگر دعوا قابل تجزیه بود، مانند اینکه شخصی اتومبیلی را از صد نفر خریداری کرده و بعد از تحویل

۳۰. دادنامه صادره از شعبه ۳۵ دادگاه تجدیدنظر استان تهران به شماره ۰۱۷۱/۲۲۳۵۰۲۳۳۵۰۹۹۷۰۹۳۰ پژوهشکده استخراج و مطالعات رویه قضایی، مجموعه آرای قضایی دادگاه‌های تجدیدنظر استان تهران (حقوقی) (فروردین و اردیبهشت خرداد) سال ۹۳ (تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه، ۱۳۹۹)، ۲۵۹.

۳۱. سعید صفیان، «تمیز خوانده دعوا»، پژوهش‌های حقوقی، ۹، ۱۱۸ (۱۳۹۸)، ۴۳-۶۶.

۳۲. پژوهشکده استخراج و مطالعات رویه قضایی، مجموعه آرای قضایی دادگاه‌های تجدیدنظر استان تهران (حقوقی) سال ۱۳۹۲، پیشین، ۸۴۹.

۳۳. ناصر کاتوزیان، قواعد عمومی قراردادها (تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۴۰۰)، ۷۰.

۳۴. طهماسبی، پیشین، ۱۲۵-۱۴۶.

گرفتن اتموبیل عیب خودرو آشکار شود. خریدار می‌تواند نسبت به سهم همه معامله را فسخ و یا مطالبه ارش کند و یا نسبت به سهم یکی معامله را فسخ و از بقیه مطالبه ارش کند یا نسبت به همه از فسخ و ارش صرف نظر کند.^{۳۵} در این صورت اگر خواهان فسخ معامله را نسبت به یکی از فروشندگان برگزیند و از دادگاه تأیید فسخ صورت گرفته را مطالبه نماید، طرح دعوا تنها علیه همان فروشنده کافی است؛ اما اگر دعوا قابل تجزیه نباشد، تمام خواندگان می‌بایست طرف دعوا قرار گیرند؛^{۳۶} بنابراین در مورد مثال قبل، در صورت اعمال فسخ نسبت به همه فروشندگان یا دادخواست اعلام بطلان معامله به جهت فقدان قصد، می‌بایست دعوا علیه تمامی فروشندگان مطرح گردد.

۲-۱-۲- محدودیت‌های ناشی از موضوع دعوا

موضوع دعوا با ادعاها و دفاعیات متقابل خواهان و خوانده تعیین می‌شود.^{۳۷} خواسته، مهم‌ترین بخش یک دادخواست و دعوای مدنی را تشکیل می‌دهد، چراکه مهم‌ترین عامل در تعیین توجه یا عدم توجه دعوا به خوانده است. اصولاً تمامی عناوین مندرج در دادخواست نظیر خواهان و خوانده و ادله اثبات دعوا حول محور خواسته دور می‌زنند^{۳۸} و از سوی دیگر مؤثر در تعیین صلاحیت مرجع قضایی است.^{۳۹} بر همین اساس تعیین دقیق خواسته، هنر خواهان بوده و در نقطه مقابل عدم تعیین درست خواسته می‌تواند رسیدگی به دعوا را ناممکن کند. دعوای را از نظر نوع خواسته به پنج گروه می‌توان تقسیم کرد:

- ۱- دعوای با خواسته وجه رایج کشور؛
- ۲- دعوای با خواسته ارز خارجی یا فلزات گران‌بها؛
- ۳- دعوای با خواسته وجه رایج داخلی که به دلیل نیاز به رسیدگی ماهوی در زمان دادخواست قابل برآورد قطعی نیست؛
- ۴- دعوای با خواسته خارج کردن اعتبار مالی از دارایی خوانده و اضافه کردن آن به دارایی خواهان؛
- ۵- دعوای غیرمالی.^{۴۰}

۳۵. کاتوزیان، پیشین، ۳۰۴.

۳۶. گودرز افتخار جهرمی و مصطفی‌السان، آیین دادرسی مدنی (تهران: انتشارات میزان، ۱۴۰۱)، ۱۰۲.

۳۷. محسنی، حسن، اداره جریان دادرسی مدنی (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۹)، ۵۱.

۳۸. فریدون نهرینی، دستور موقت در حقوق ایران و پژوهشی در حقوق تطبیقی (تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۸۷)، ۱۶۵؛ هرمزی، «شرایط قابل استماع بودن دعوا در فقه»، پیشین، ۹-۳۵.

۳۹. پورصادقی، پیشین، ۳۱.

۴۰. بهنام اسدی، «نگاهی به مسائل مرتبط با خواسته دعوا»، نشریه قانون‌یار، ۲، ۷ (۱۳۹۷)، ۴۸۳-۴۹۱.

در راستای خلعی که ماده مزبور آن را پوشش نمی‌دهد، صادر می‌گردد و نظر کمیسیون نشست قضایی قضاات دادگستری استان بر این امر بوده است.^{۴۶}

استدلال دوم زمانی مطرح می‌گردد که طرح توأمان دعاوی در مرجع حقوقی و کیفری روی دهد. در چنین مواردی به دلیل عدم صلاحیت مرجع حقوقی در رسیدگی کیفری می‌بایست دادخواست مطالبه خسارت بعد از احراز امر کیفری و به تبع آن صورت گیرد.^{۴۷} همچنین با توجه به فلسفه وجودی دادگاه‌های کیفری که رسیدگی دادرس را مقید در حدود خواسته ندانسته و اجرای اصل غیرقابل تغییر بودن دعوا و الزام دادرس جهت رسیدگی در چهارچوب خواسته در مراجع کیفری موضوعیت ندارد، لذا طرح توأمان دعاوی کیفری پشتوانه حقوقی و قانونی در حقوق ایران ندارد. با توجه به مطالب پیش گفته دعاوی توأمان تنها در دعاوی حقوقی قابل تصور است.

بر خلاف نظری که دلیل طرح خواسته توأمان را نیاز به طرف دعوا قرار گرفتن تمام خواندگان ذی‌نفع می‌داند^{۴۸}، دلیل این امر را باید مربوط به شرایط خواسته‌ای دانست که بدون وجود خواسته‌ای دیگر اساساً قابل رسیدگی نیست. به‌عنوان نمونه درخواست فروش ترکه در کنار درخواست تقسیم یا خواسته اثبات مالکیت و ابطال سند رسمی که می‌بایست هر دو خواسته در کنار یکدیگر مطرح شود، چراکه اثبات مالکیت برای شخص الف بدون ابطال سند به نام شخص ب موجب ایجاد مالکیت موازی می‌گردد و ابطال سند به نام شخص الف بدون وجود سبب ابطال قابلیت رسیدگی را به‌تنهایی ندارد.^{۴۹} سؤال مهم در این امر این است که آیا باید خواسته‌های توأمان همه در یک دادخواست مطرح گردند یا می‌توان با جمع دو یا چند دعاوی متمایز شرایط استماع دعوا را فراهم نمود؟ با وجود اینکه نویسندگان حاضر در تحقیقی جداگانه به بررسی راهکارهای استماع‌پذیر نمودن دعاوی پرداخته‌اند، اما به‌صورت خلاصه بیان می‌گردد که فرم دادخواست با وجود آثار مهمی که در دل خود جای داده اما جزئی از شرایط طرح دعوا نیست و هیچ الزامی مبنی بر وجود تمام خواسته‌ها در یک دادخواست واحد وجود ندارد. رویه قضایی هنوز چندان متمایل به این برداشت نشده است، اما نیاز امروز جامعه و تراکم دعاوی در دادگاه‌ها موجب

۴۶. دفتر تحقیقات و پژوهش‌های قضایی، مجموعه نشست‌های قضایی مسائل آیین دادرسی مدنی، جلد ۱ (تهران: انتشارات جاودانه، ۱۳۹۲)، ۲۹۴.

۴۷. پژوهشکده استخراج و مطالعات رویه قضایی، مجموعه آرای قضایی دادگاه‌های تجدیدنظر استان تهران (حقوقی) - سال ۱۳۹۲، پیشین، ۱۱۳.

۴۸. پورصادقی، پیشین، ۱۰۵.

۴۹. عموزاد مهدیرجی، پیشین، ۳۷۶.

شده بیش از پیش به سوی استفاده از اصول دادرسی از جمله اصل استماع دعوا در جهت کاهش تراکم دعاوی حرکت کرد و لذا هیچ مانعی در پذیرش دعاوی مطروحه جداگانه که با جمع میان آنها دعاوی استماع‌پذیر می‌شود، وجود ندارد.

۲-۱-۲- نیاز به فراهم کردن مقدمه برای طرح برخی دعاوی

گفته شد که اصل بر استقلال دعوا است، مگر آنکه خلاف آن بر طبق نص قانون و اصول حقوقی قابل استنباط باشد.^{۵۰} اقدام به فراهم کردن مقدمه برای طرح دعوا گاهی در قوانین موضوعه مورد تأکید قرار گرفته و گاهی برخاسته از رویه قضایی که متکی بر اصول حقوقی می‌باشد، است.

مقدمه لازم برای طرح دعوا ممکن است خود دعوایی مستقل یا یک عمل حقوقی یا مادی باشد. در رویه قضایی و قوانین موضوعه هیچ اشاره‌ای به شرایط لازمه مقدمه بودن امری برای طرح دعوی وجود ندارد و تنها به مصادیق پرداخته شده است؛ اما به نظر دو وجه تمایز جهت احراز نیاز به مقدمه بودن می‌توان یافت. ۱- هر امری که واجد شرایط دعوا باشد، اساساً یک دعوی مستقل تلقی شده و از حالت مقدمه برای دعاوی دیگر خارج است؛ ۲- حسب آنچه از ماده ۳ قانون اجرای احکام مدنی مستفاد می‌شود، دادگاه نباید به نحوی حکم دهد که اجرای آن عملاً یا به صورت قانونی غیرممکن یا خارج از وصف متعارف و دشوار باشد، لذا در مواردی که این چنین امری محقق گردد تأمین مقدمات و در صورت نیاز به صدور حکم بر مقدمات، صدور حکم الزامی به نظر می‌رسد.^{۵۱}

از جمله قوانینی که مقدمات رسیدگی به دعوی اصلی در آنها پیش‌بینی شده می‌توان به الزام موجر جهت تخلیه ملک با اخذ پروانه ساختمان یا گواهی شهرداری (ماده ۱۵ قانون روابط موجر و مستأجر سال ۱۳۵۶)، لزوم ارسال اظهارنامه قبل از طرح دعوی تخلیه به جهت عدم اجاره‌بها (ماده ۱۴ قانون روابط موجر و مستأجر ۱۳۵۶)، لزوم اخذ گواهی حصر وراثت برای طرح دعوی تقسیم ترکه و مطالبه سهم‌الارث (ماده ۳۰۴ قانون امور حسبی) اشاره نمود؛ اما قسمت عمده‌ای از مقدمات دعاوی ناشی از رویه قضایی است. به عنوان مثال می‌توان به صدور حکم مبنی بر الزام خواننده به تنظیم سند رسمی انتقال قبل از صدور صورت مجلس تفکیکی برای آپارتمان‌های احداثی^{۵۲} یا منوط بودن مطالبه سرقفلی به فسخ

۵۰. محمدرضا زندی، مجموعه دیدگاه‌های حقوقی و قضایی قضات دادگستری استان تهران و مروری بر برگزیده قوانین و مقررات سال ۱۳۸۶، جلد ۸ (تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۸)، ۳۷.

۵۱. فرحزادی و میرزانزاد بروجنی، پیشین، ۶۴.

۵۲. زندی، رویه قضایی دادگاه‌های تجدیدنظر استان تهران در امور مدنی (الزام به تنظیم سند رسمی)، جلد ۷، پیشین، ۳۸.

قرارداد اجاره و تخلیه محل^{۵۳} اشاره کرد.

۲-۱-۳- قانونی نبودن طرح برخی دعاوی

قانونی نبودن خواسته را می‌توان ذیل چهار دسته جای داد که عبارت‌اند از: ۱- حق خواهان باقی ولی قابل مطالبه نباشد. در واقع به دلیل شمول مرور زمان نتوان شناسایی حق خویش را از دادگاه تقاضا کرد. با وجود اینکه در حقوق کنونی ایران اساساً مرور زمانی برای دعاوی حقوقی وجود ندارد اما می‌توان مواردی استثناً بر این امر برشمرد؛^{۵۴} ۲- منشأ حق مورد خواسته دارای ایراد باشد. عدم صحت قرارداد موجب حق به دلیل فقدان یکی از شرایط ماده ۱۹۰ قانون مدنی بدیهی‌ترین مصداق این مورد است، اما دایره شمول این امر تنها محدود در باطل بودن عمل حقوقی منشأ حق نیست، بلکه هر آنچه توسط قانون یا اصول حقوقی مورد تأیید نیست، شامل این مورد می‌گردد. به‌عنوان مثال طرح دعوی خلع ید نسبت به شریک مشاعی متصرف یک اتومبیل به جهت عدم پیش‌بینی قانونی^{۵۵}، معاملات موسوم به معاملات فردایی و دعاوی ناشی از آن^{۵۶}، دادخواست ابطال چک^{۵۷}، طرح دعوی تعدیل اجاره‌بهای موضوع محل‌های مسکونی بعد از تصویب قانون روابط موجر و مستأجر سال ۶۳^{۵۸}، همگی از مواردی هستند که به دلیل مغایرت با قوانین و اصول حقوقی قابل استماع در دادگاه نیستند؛^۳ مهلت زمانی طرح دعوا سپری شده باشد؛^{۵۹} ۴- دعوا به دلیل شمول قاعده اعتبار امر مختوم قابل طرح نباشد.

۵۳. معاونت منابع انسانی و امور فرهنگی دادگستری کل استان تهران، رویه قضایی محاکم استان تهران فسخ، انقراض، تفاسخ (تهران: انتشارات دادگستری کل استان تهران، ۱۴۰۱)، ۷۰۸.

۵۴. طرح دعوی تأیید اصالت سند عادی در هیئت‌های رسیدگی سازمان ثبت اسناد و املاک موضوع تبصره ماده واحده قانون تعیین تکلیف پرونده‌های معترضی ثبت که فاقد سابقه بوده یا اعتراض آنها در مراجع قضایی از بین رفته مصوب ۱۳۷۳ و نیز طرح دعوی تأیید اسناد عادی موضوع ماده ۶ قانون اراضی شهری مصوب ۱۳۵۸ به ترتیب مستند به آرای وحدت رویه ۶۲۶ و ۳۱ دیوان عالی کشور. نهرینی، آیین دادرسی مدنی، جلد ۱، پیشین، ۵۰۰-۵۰۱.

۵۵. معاونت منابع انسانی و امور فرهنگی دادگستری تهران، مجموعه نشست‌های قضایی در امور مدنی (تهران: انتشارات دادگستری استان تهران، ۱۴۰۰)، ۲۰۸.

۵۶. معاونت منابع انسانی و امور فرهنگی دادگستری کل استان تهران، عقود و معاملات (۱) در قانون و رویه قضایی (تهران: انتشارات دادگستری کل استان تهران، ۱۴۰۰)، ۵۵.

۵۷. معاونت منابع انسانی و امور فرهنگی دادگستری کل استان تهران، رویه قضایی محاکم استان تهران اسناد تجاری (تهران: انتشارات دادگستری کل استان تهران، ۱۴۰۱)، ۲۶.

۵۸. معاونت آموزش قوه قضائیه، رویه قضایی ایران در ارتباط با دادگاه‌های تجدیدنظر (حقوقی)، جلد دوم (تهران: انتشارات جنگل، چاپ دوم، ۱۳۸۸)، ۲۸۸.

۵۹. دعوی نفی ولد موضوع ماده ۱۱۶۲ قانون مدنی

از میان چهار مورد گفته شده تنها بخشی از مورد دوم قابل انطباق با شرایط عدم استماع دعوا است. موارد دیگر حسب مورد جزء موارد قرار رد دعوا یا حکم بر بطلان دعوا می‌باشد. در مورد دوم نیز مواردی مانند معامله اعضای حیاتی بدنی انسان که ارتباط مستقیم با حیات فرد دارد به جهت نامشروع بودن شامل بند ۸ ماده ۸۴ بوده و تنها دعوای که خواسته مشروع است اما به جهت دیگری قابلیت استماع ندارد، شامل بحث حاضر می‌گردد. به عنوان نمونه شعبه ۷ دادگاه عمومی حقوقی شهرستان تبریز طی دادنامه به شماره ۱۴۰۱۳۰۳۹۰۰۰۷۶۹۳۳۳۲ خواسته مبنی بر مطالبه خسارت بر اساس رأی وحدت رویه ۸۱۱ را از سنخ خسارت تأخیر تأدیه دانسته و به جهت حکم بر بطلان دعوای مطالبه خسارت بر اساس رأی وحدت رویه ۸۱۱ مطالبه خسارت تأخیر تأدیه را قابل استماع ندانسته است و شعبه ۲۲ دیوان عالی کشور طی دادنامه شماره ۱۴۰۱۳۰۹۲۰۰۰۳۴۳۰۴۲۶ دادنامه مزبور را ابرام نمود.

۲-۱-۲-۴- وجود شرط یا قرارداد داوری

اصل بر استماع دعوا توسط دادگاه دولتی است، مگر در مواردی که قانونگذار مرجع دیگری را صالح به رسیدگی دانسته باشد. این تصریح در مورد داوری وجود دارد. تنها مرجع قضایی که به هیچ یک از قوای سه گانه مقننه، مجریه، قضائیه و نهادها و مؤسسات عمومی غیردولتی وابستگی ندارد و به تعبیری قراردادی و خصوصی است، نهاد و مرجع داوری می‌باشد.^{۶۰} تراضی به داوری، اعم از اینکه به صورت موافقت نامه جداگانه منعقد شود یا به صورت شرط داوری تابع احکام اصل حاکمیت اراده بوده و دارای ماهیتی قراردادی است، چه تراضی به داوری بر مبنای اراده ابتدایی طرفین باشد چه مبنی بر اجبار قانونگذار.^{۶۱} توافق برای ارجاع امر به داوری قبل و بعد از بروز اختلاف و در قالب شرط ضمن عقد قرارداد منشأ داوری و یا به صورت قرارداد جداگانه امکان پذیر است.

اعمال شرط یا قرارداد داوری در دو مرحله قابل بررسی است. در مرحله اول که همان ابتدای طرح دعوی است و اساساً اختلاف عمده‌ای در این امر نیست. هم دکتین و هم رویه قضایی وجود شرط یا قرارداد داوری را مانع طرح مستقیم و ابتدایی دعوا در محاکم قضایی می‌دانند. همان گونه که شعبه ۲۸ دادگاه تجدیدنظر استان تهران دادنامه شماره ۷۹۴ به این امر اشاره نموده است.^{۶۲} در برخی نظام‌های

۶۰. نهرینی، آیین دادرسی مدنی، جلد ۱، پیشین، ۲۷۴.

۶۱. عیسی امینی، ربیعا اسکینی و امید رشیدی، «تفسیر شرط داوری اجباری»، پژوهش حقوق خصوصی، ۹، ۳۲ (۱۳۹۹)، ۵۳-۸۱.

۶۲. محمدرضا زندی، رویه قضایی دادگاه‌های تجدیدنظر استان تهران در امور مدنی (داوری)، جلد ۲ (تهران: انتشارات

حقوقی امتناع دادگاه از رسیدگی منوط به ایراد طرفین است.^{۶۳} در حقوق ایران نیز عدم استناد طرفین دعوا به داوری و رجوع به دادگاه دولتی را می‌توان عدول ضمنی از توافق‌نامه داوری دانست و این امر را در راستای اصل استماع دعوا شناسایی نمود. هرچند که بند ۱ ماده ۴۸۱ قانون آیین دادرسی مدنی برهم زدن داوری را نیازمند توافق کتبی می‌داند، اما با تمسک به اصل استماع دعوا نباید مقررره مزبور را تنها راه برهم زدن داوری دانست، چراکه «اثبات شی نفی ماعدا نمی‌کند». همچنان که شعبه ۱۷ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، دفاع ماهوی طرفین دعوا بدون استناد به شرط داوری را اقرار به عدول از داوری دانسته است،^{۶۴} اما رویه قضایی در پذیرفتن این نظر مقاومت نشان می‌دهد. از منظر دیگر این مرحله از اعمال شرط داوری را نمی‌توان محدودیتی بر اصل استماع دعوا دانست. ملاک در استماع، دعوا است نه مرجعی که به آن رسیدگی می‌کند؛ بنابراین همین که دعوا در مرجع داوری رسیدگی شده است پس دعوا استماع شده و لذا داوری را نباید از موارد محدودیت در استماع دعوا دانست، اما به نظر می‌رسد چنین استدلالی دارای ایراد است. سؤال مهم در این است که هدف از استماع دعوا چیست؟ و چرا برخی دعاوی داوری‌پذیر هستند؟ استماع دعوا مبانی متعددی از جمله حفظ نظم عمومی و حفظ جایگاه حاکمیت در جامعه است؛^{۶۵} لذا دعاوی که ارتباط بیشتری با نظم عمومی دارد از صلاحیت رسیدگی داور خارج هستند، اما این بدان معنا نیست که رسیدگی به دعاوی داوری‌پذیر کاملاً در اختیار داور است. شاید به همین دلیل باشد که قانونگذار داخلی از اعطای صلاحیت در قوانین موضوعه به داور در صدور قرار تأمین خواسته یا دستور موقت اجتناب می‌نماید. از همین رو هر چند بسیاری از صاحب‌نظران تلاش دارند با ارائه تفاسیر مختلف از قانون صلاحیت داور را به این دو مورد گسترش دهند، اما در عمل هیچ ضمانت اجرایی برای تبعیت نهادهای دولتی از دستورات مرجع داوری وجود ندارد.^{۶۶} حال آیا استماع ناقص دعوا و عدم امکان دست یافتن به ابزارهای تأمینی حق، به معنای عدم استماع درست و کامل دعوا نیست؟ هدف خواهان در دعوا اخذ یک رأی به سود خویش نیست بلکه هدف وی احقاق حق خود است و صدور

۲. جنگل، (۱۳۹۳)، ۲.

۶۳. محمدتقی عابدی، «صلاحیت قضایی و صلاحیت داوری (تحلیلی بر یک رأی صادره در مسئله صلاحیت)»، حقوقی بین‌المللی، ۳۵ (۱۳۸۵)، ۸۹-۱۴۶.

۶۴. پژوهشکده استخراج و مطالعات رویه قضایی، مجموعه آرای قضایی دادگاه‌های تجدیدنظر استان تهران (حقوقی) سال ۱۳۹۲، پیشین، ۴۸۹.

۶۵. مهدی هادی، «تحلیل قضایی ضرورت اصل استماع دعوا» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه خوارزمی، ۱۴۰۰).

۶۶. عبدالله خدابخشی، حقوق دعاوی، جلد ۶ (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۹)، ۲۰۶.

رای تنها مقدمه و وسیله این احقاق حق است. لذا عدم امکان عملی صدور قرار تأمین خواسته، دستور موقت و مانند این موارد می‌تواند منجر به عدم امکان اجرای حکم صادره گردد؛ بنابراین نمی‌توان رای صادره از مرجع داور را دقیقاً در جایگاه حکم دادگاه دانست و بر همین اساس شرط داور را می‌بایست نوعی از محدودیت نسبی در استماع دعوا دانست.

مرحله دوم، ساقط نمودن حق اعتراض به رای داور یا ابطال آن ضمن قرارداد یا شرط داور است. در برخی نظام‌های حقوقی به طرفین با رعایت قیودی، چنین حقی اعطا شده است. از جمله این قیود، صریح بودن توافق در حذف نظارت قضایی است. همچنین برخی دیگر از کشورها حق اعتراض از اعتراض به رای داور را بعد از صدور رای داور امکان‌پذیر می‌دانند.^{۶۷} در حقوق ایران مقررهای در این خصوص وجود ندارد و لذا از سویی می‌توان با در نظر گرفتن تبصره ماده ۳۳۱ و بند ۲ ماده ۳۶۹ قانون آیین دادرسی مدنی بر امکان اسقاط حق اعتراض به رای داور معتقد بود و قلمرو اصل حاکمیت اراده را تا به اینجا گسترش داد، اما از سوی دیگر می‌توان بنا به اصل استماع دعوا و با توجه به مبانی این اصل به‌ویژه رعایت حاکمیت دولت و حفظ نظم عمومی این امکان را ناممکن انگاشت. از میان دو تحلیل فوق می‌توان بدین راه میانه دست یافت که حق اسقاط ابطال رای داور را در دعاوی خصوصی پذیرفت اما در دعاوی دارای جنبه عمومی این امر را امکان‌پذیر ندانست. مشخص است که در فرض نبود حکم داور تنها با توافق طرفین امکان اسقاط حق دادخواهی از اشخاص ممکن نیست. وجود حکم از مرجع داور در دعاوی خصوصی موجب می‌گردد تا چنین انگاشته شود که یک مرجع قانونی به دعوا رسیدگی و فصل خصومت کرده و بعد از این مرحله اساساً توافق بر عدم اعتراض یا ابطال آن حکم قابل قبول است. از همین رو وجود شرط یا قرارداد داور در این مرحله به‌صورت غیرمستقیم محدودیت در استماع دعوی ابطال رای داور را فراهم می‌آورد.

البته نظارت دادگاه بر رای داور تنها در صورت درخواست طرفین نخواهد بود؛^{۶۸} همان‌گونه که دادنامه صادره از شعبه ۶ دیوان عالی کشور به شماره ۲۰۸۲ مورخ ۱۳۲۷/۱۲/ اعلام می‌دارد رای داور که خلاف قوانین موجد حق صادر شده حتی بدون اعتراض طرفین قابل تأیید از سوی دادگاه نخواهد بود.^{۶۹} این نوع نظارت بر رای داور از سوی دادگاه تنها در زمانی امکان تحقق می‌یابد که محکوم‌له رای

۶۷. علی رضائی، «آزادی اراده طرفین در نظارت قضایی بر آرای داور تجارت بین‌المللی»، حقوقی بین‌المللی، ۳۷، ۳۰۷-۳۳۴.

۶۸. موسوی، پیشین، ۲۱۷؛ افتخار جهرمی و السان، پیشین، ۴۷۱-۴۷۲.

۶۹. محمدهادی بختیاری‌فر، نقش دادگاه در داورهای ملی و فراملی (تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۳)، ۹۹.

داوری، درخواست اجرای رأی را نموده^{۷۰} یا خود داور ضمن ارائه دادنامه صادره به دادگاه درخواست ابلاغ رأی صادره را به طرفین بنماید.

نتیجه‌گیری

تصور اینکه بتوان تمامی محدودیت‌های عارضی بر رسیدگی به دعوا را پیش‌بینی و رفع نمود، امکان‌پذیر نیست، چراکه این محدودیت‌ها در طیف گسترده و متنوعی از موارد جای می‌گیرد؛ اما می‌توان با یافتن معیار کلی برای شناسایی این محدودیت‌ها و تمسک به اصل استماع دعوا تلاش نمود تا حد زیادی از محدودیت‌هایی که ادعا می‌شود مانع استماع دعوا است، کاست.

محدودیت‌های رسیدگی به دعوا، نواقص وارد بر عناصر دعوا هستند که نمی‌توان راهکاری برای رفع آن از قانون و اصول حقوقی یافت و مانع موقت یا دائمی در رسیدگی را باعث می‌گردند. به این موانع باید شرط یا قرارداد داوری را نیز افزود. عناصر دعوا شامل اطراف دعوا، موضوع دعوا و سبب حق می‌باشد. البته سبب حق با وجود اینکه از جمله عناصر دعوا است اما موجب بروز محدودیت در استماع دعوا نمی‌شود. در یک نگاه کلی محدودیت‌های وارد بر اطراف دعوا عبارت‌اند از محدودیت‌های وارد بر خواهان و خوانده. محدودیت‌های ناشی از خواهان، شامل پنج مورد است. عدم نفع خواهان، عدم اهلیت خواهان، فقدان سمت در دادخواست‌دهنده، عدم طرح دعوا از سوی تمام خواهان‌ها و معلوم نبودن نام یا محل اقامت خواهان در دادخواست، محدودیت‌های ناشی از خواهان است. به غیر از مورد اول که موجب محدودیت دائمی در طرح دعوا می‌باشد، بقیه موارد یک محدودیت موقت محسوب می‌گردند. محدودیت‌های وارد بر خوانده عبارت‌اند از: ورشکستگی خوانده، فوت خوانده قبل از طرح دعوا، عدم اهلیت خوانده، عدم توجه دعوا به خوانده، اشتباه در درج نام نماینده یا شخص ثالث به جای خوانده و عدم طرح دعوا علیه تمام خواندگان بالقوه. عدم توجه دعوا به خوانده را می‌بایست یک محدودیت دائم در استماع دعوی مزبور علیه خوانده مورد نظر دانست، اما بقیه موارد محدودیت موقت در دادرسی هستند. در مورد محدودیت‌های وارد بر موضوع باید به سه عنوان اشاره نمود. نیاز به طرح برخی دعاوی به صورت توأمان، نیاز به فراهم کردن مقدمه برای طرح برخی دعاوی و قانونی نبودن طرح برخی دعاوی سه عنوان محدودیت‌های وارد بر خواسته هستند. دو مورد اول محدودیت‌های موقت در دادرسی و مورد

۷۰. ممکن است حسب توافق طرفین دعوا و داور طبقه ابلاغ رأی به اصحاب دعوا از طریق دادگاه نباشد و لذا در هنگام ابلاغ رأی دادگاه امکان بررسی ماهیت رأی صادره را نداشته باشد.

سوم یک محدودیت دائم در دادرسی است.

گذشته از موارد فوق، استناد به قرارداد یا شرط داوری می‌تواند موجب محدودیت دائم یا موقت در استماع دعوا گردد. بدین شرح که زمانی که دعوا در مرجع داوری مورد حکم واقع شده و حکم اخیر توسط دادگاه باطل نگردد، استناد به داوری و ارجاع دعوا به داور موجب یک محدودیت دائم در رسیدگی می‌شود اما زمانی که حکم داور توسط دادگاه باطل می‌گردد، امکان طرح دعوا در دادگاه فراهم می‌شود. در این موردی که اختلاف فی‌مابین اصحاب دعوا در حدود قرارداد یا شرط داوری ایجاد شده است ابتدا نیاز به ارجاع امر به داوری است و لذا تا زمانی که داور حسب مورد در مدت قانونی یا قراردادی اقدام به صدور رأی ننماید، طرح دعوای مزبور در محاکم دولتی امکان‌پذیر نیست، لذا در این بازه زمانی داوری یک محدودیت موقت محسوب می‌شود.

فهرست منابع

- احمدی، خلیل. «اثر رأی غیرقابل تجزیه و تفکیک در مراحل مختلف شکایت از رأی». فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱۸، ۶۹ (۱۳۹۴)، ۱۷۱-۱۹۲.
- اسدی، بهنام. «نگاهی به مسائل مرتبط با خواسته دعوا». نشریه قانون‌یار، ۲، ۷ (۱۳۹۷)، ۴۸۳-۴۹۱.
- افتخار جهرمی، گودرز و سعید صفیان. «مفهوم توجه دعوا». مطالعات حقوق خصوصی، ۵۲، ۴ (۱۴۰۱)، ۶۲۳-۶۴۵.
- Doi: 10.22059/jlq.2023.346928.1007704
- افتخار جهرمی، گودرز و مصطفی‌السان. آیین دادرسی مدنی. چاپ دوم. تهران: انتشارات میزان، ۱۴۰۱.
- السان، مصطفی و نصیبه محمودی. «مطالعه تطبیقی اصل تغییرناپذیری دعوی حقوقی در حقوق ایران و آمریکا». مجله حقوق تطبیقی، ۹، ۲ (۱۳۹۷)، ۴۷۳-۴۹۱.
- Doi: 10.22059/jcl.2018.245146.633573
- امینی، عیسی، ربیعا اسکینی و امید رشیدی. «تفسیر شرط داوری اجباری». پژوهش حقوق خصوصی، ۹، ۳۲ (۱۳۹۹)، ۵۳-۸۱.
- <https://doi.org/10.22054/jplr.2020.40179.2138>
- بازگیر، یدالله. تشریفات دادرسی مدنی در آرای دیوان عالی کشور (داوری و احکام راجع به آن). تهران: انتشارات فردوس، ۱۳۸۰.
- بختیاری‌فر، محمدهادی. نقش دادگاه در داوری‌های ملی و فراملی. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۳.
- بهمنی، محمدعلی و حسنی شیخ عطار. «قابلیت داوری دعوی حقوق مالکیت فکری نیازمند ثبت». حقوقی بین‌المللی، ۳۵، ۵۸ (۱۳۹۷)، ۳۱-۶۴.
- Doi: 10.22066/cilamag.2018.31682
- پژوهشکده استخراج و مطالعات رویه قضایی. مجموعه آرای قضایی دادگاه‌های تجدیدنظر استان تهران (حقوقی) (فروردین و اردیبهشت خرداد) سال ۹۳. چاپ دوم. تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه، ۱۳۹۹.
- پژوهشکده استخراج و مطالعات رویه قضایی. مجموعه آرای قضایی دادگاه‌های تجدیدنظر استان تهران (حقوقی) سال ۱۳۹۲. چاپ سوم. تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه، ۱۳۹۹.
- پورصادقی، حبیب‌الله. آیین دادرسی مدنی دعوی مرتبط. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۴۰۱.
- خدابخشی، عبدالله. حقوق دعاوی، جلد ۶. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۹.
- داودی بیرق، حسین و سیدکمال آرمیون. «قرار اناطه در دادرسی مدنی با بررسی رویه قضایی». مطالعات حقوق خصوصی، ۵۲، ۴ (۱۴۰۱)، ۷۱۵-۷۳۵.
- DOI: 10.22059/JLQ.2022.330703.1007587
- دفتر تحقیقات و پژوهش‌های قضایی. مجموعه نشست‌های قضایی مسائل آیین دادرسی مدنی. جلد ۱. چاپ دوم. تهران: انتشارات جاودانه، ۱۳۹۲.
- دمیرچیلی، محمد، علی حاتمی و محسن قرائی. قانون تجارت در نظم حقوق کنونی. چاپ ۲۵. تهران: انتشارات دادستان، ۱۳۹۷.
- رضائی، علی. «آزادی اراده طرفین در نظارت قضایی بر آرای داوری تجارت بین‌المللی». حقوقی بین‌المللی، ۳۷، ۶۲ (۱۳۹۹)، ۳۰۷-۳۳۴.
- DOI: 10.22066/cilamag.2019.63624.1266
- زندگی، محمدرضا. رویه قضایی دادگاه‌های تجدیدنظر استان تهران در امور مدنی (الزام به تنظیم سند رسمی).

- جلد ۷. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۳.
- زندی، محمدرضا. رویه قضایی دادگاه‌های تجدیدنظر استان تهران در امور مدنی (داوری). جلد ۲. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۳.
- زندی، محمدرضا. مجموعه دیدگاه‌های حقوقی و قضایی قضات دادگستری استان تهران و مروری بر برگزیده قوانین و مقررات سال ۱۳۸۶. جلد ۸. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۸.
- سمسارزاده، عبدالرحیم. امور سرپرستی و محجورین. چاپ ششم. تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه، ۱۴۰۰.
- صفیان، سعید. «تمیز خوانده دعا». پژوهش‌های حقوقی، ۹، ۱۸ (۱۳۹۸)، ۴۳-۶۶.
- طهماسبی، علی. «تحلیل قواعد دادرسی مدنی در فرض تعدد اصحاب دعا». حقوقی دادگستری، ۸۱، ۹۸ (۱۳۹۶)، ۱۲۵-۱۴۶.
- <https://doi.org/10.22106/ijlq.2017.26777>
- عابدی، محمدتقی. «صلاحیت قضایی و صلاحیت داوری (تحلیلی بر یک رأی صادره در مسئله صلاحیت)». حقوقی بین‌المللی، ۳۵ (۱۳۸۵)، ۸۹-۱۴۶.
- عموزاد مهدرجی، رضا. ایرادات قضایی بر نحوه طرح دعاوی حقوقی. چاپ پنجم. تهران: انتشارات دادگستر، ۱۳۹۸.
- فرحزادی، علی اکبر و رسول میرزائزاد بروجنی. اصل قابل استماع بودن دعاوی در فقه اسلامی و حقوق ایران. تهران: انتشارات دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، ۱۴۰۰.
- کاتوزیان، ناصر. قواعد عمومی قراردادها. چاپ پنجم. تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۴۰۰.
- کریمی، عباس. آیین دادرسی مدنی. تهران: انتشارات مجد، ۱۳۸۶.
- متین دفتری، احمد. آیین دادرسی مدنی و بازرگانی. چاپ اول. تهران: انتشارات مجد، ۱۳۸۸.
- محسنی، حسن. اداره جریان دادرسی مدنی (بر پایه همکاری و در چهارچوب اصول حقوقی). چاپ اول. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۹.
- محسنی، حسن، مجید غمامی و هادی ملک تبار فیروزجائی. «شناخت سه‌گانه آیینیک (عدم پذیرش، ایرادات آیین دادرسی و دفاع ماهوی)». مطالعات حقوق خصوصی، ۵۰، ۴ (۱۳۹۹)، ۷۶۳-۷۸۱.
- DOI: 10.22059/ijlq.2020.260665.1007058
- مدیریت آموزش دادگستری کل استان تهران. مجموعه دیدگاه‌های حقوقی و قضایی قضات دادگستری استان تهران (کمیسون‌های ماهانه قضایی سال ۱۳۹۳). تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه، ۱۳۹۶.
- معاونت آموزش قوه قضائیه. رویه قضایی ایران در ارتباط با دادگاه‌های عمومی حقوقی. جلد سوم. چاپ سوم. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۲.
- معاونت آموزش قوه قضائیه. رویه قضایی ایران در ارتباط با دادگاه‌های تجدیدنظر (حقوقی). جلد دوم. چاپ دوم. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۸.
- معاونت آموزش قوه قضائیه. رویه قضایی ایران در ارتباط با مراجع حقوقی. جلد هفتم. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۸.
- معاونت منابع انسانی و امور فرهنگی دادگستری تهران. مجموعه نشست‌های قضایی در امور مدنی (سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۹). چاپ دوم. تهران: انتشارات دادگستری استان تهران، ۱۴۰۰.
- معاونت منابع انسانی و امور فرهنگی دادگستری کل استان تهران. رویه قضایی محاکم استان تهران فسخ، انفساخ، تقاضا، چاپ سوم. تهران: انتشارات دادگستری کل استان تهران، ۱۴۰۱.
- معاونت منابع انسانی و امور فرهنگی دادگستری کل استان تهران. رویه قضایی محاکم استان تهران اسناد

- تجاری. چاپ سوم. تهران: انتشارات دادگستری کل استان تهران، ۱۴۰۱.
- معاونت منابع انسانی و امور فرهنگی دادگستری کل استان تهران. عقود و معاملات (۱) در قانون و رویه قضایی (اقسام عقود و معاملات، شرایط اساسی صحت معامله). تهران: انتشارات دادگستری کل استان تهران، ۱۴۰۰.
 - مهدی هادی. «تحلیل قضایی ضرورت اصل استماع دعوا». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه خوارزمی، ۱۴۰۰.
 - موسوی، سید عباس. اجرای احکام مدنی. جلد اول. تهران: انتشارات دادگستر، ۱۳۹۵.
 - نهرینی، فریدون. آیین دادرسی مدنی. جلد دوم و سوم. تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۴۰۰.
 - نهرینی، فریدون. دستور موقت در حقوق ایران و پژوهشی در حقوق تطبیقی. تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۸۷.
 - هرمزی، خیرالله. «تغییر عناصر دعوی: شرحی بر ماده ۹۸ قانون آیین دادرسی مدنی». پژوهش حقوق خصوصی، ۱، ۳(۱۳۹۲)، ۹-۳۳.
 - هرمزی، خیرالله. «شرایط قابل استماع بودن دعوا در فقه». فصلنامه حقوق خصوصی، ۴، ۱۳(۱۳۹۴)، ۹-۳۵.